

Kan kunsten i kirkerommet skape helse?

Tellef Raustøl, TRR

Flere studier viser sammenheng mellom religion og helse.¹

Når vi leter etter, ser og fortolker hva som kan muligens være Guds tegn i kirkekunsten, kan det også skje en form for religiøs involvering som kan skape helse.

Som en hjelp til å fortolke dagens kirkekunst gir jeg et glimt av kirkekunsten fra tre ulike perioder. «Kristus som historisk skikkelse» 1850- 1900, «Aktualisering» 1950- og 60 tallet og «Kontekstualisering» – vår egen tid

Introduksjon

Helse skapes og vedlikeholdes i stor grad utenfor helsesektoren. Det betyr at alle samfunnssektorer har et ansvar for at dette følges opp

Den norske kirkes menigheter er en av flere lokale velferdsaktører innen helse, kultur og diakoni. De driver et omfattende arbeid i omsorg, sjelesorg, samtaler og fellesskapsbyggende arbeid. Gjennom dette arbeidet skapes ofte ulike former for religiøs involvering som kan påvirke helsevaner, gi sosial støtte, være en psykososial ressurs og gi en følelse av sammenheng og mening.

Men det er en form for religiøs involvering som ikke har fått tilstrekkelig oppmerksomhet: fortolkning av kunsten i kirkerommet.

Vi jakter alle etter kilder som kan gi oss mer helse. Å bli involvert i og opptatt av kunsten i kirkerommet kan være en slik kilde. Kirkekunsten dannes, omdannes og utvikles ikke bare av kunstnere, men av tiden, av tilgjengelig lokaler, tradisjoner, virksomheter, tiltak og nasjonale reformer. Individuell etterspørsel, offentlige tilbud og markedets tilbud preger hvordan kunsten framstår og blir oppfattet. Hver og en av oss må finne fram til sin egen forståelse.

Uansett hvor du er i landet finnes en menighet i Den norske kirke. Menigheten er en møteplass for alle med et kirkerom, kirkelige ritualer og tradisjoner, og med personer som har sitt daglige virke i menigheten enten som ansatte eller frivillige. Menigheten er stedet som kan gi lokal tilhørighet. Kirken kan også være en arena for ungdommers sosiale utvikling og fungere som et tilholds- og omsorgssted med fellesskap for ulike generasjoner. For eldre er det grunn til å tro at tilhørighet til kirkerommet bidrar til at behov for offentlige tiltak og tjenester kan bli utsatt. Jeg har erfart at tilknytning til en menighet kan ha positiv påvirkning unges og eldres helse og utvikling. Men jeg har også sett eksempler på det motsatte.

Religiøs involvering gjennom kunsten i kirkerommet

---

¹ Bl.a. Sørensen 2012, Fugelli og Ingstad (2009), La Cour (2006)

I den senere tid er det blitt en økende oppmerksomhet om kirkerommets betydning. Kirkerommet er den delen av kirken som har alter, korparti, hovedskip samt ev sideskip og galleri. Kirkerommet er en del av kirkebyggets historie, tradisjoner, praksis og muligheter. Kirken og kirkerommet bidrar til å forme lokalsamfunnet og levendegjøre historien vår. Men kirkerommet er også et sted for sosial kontakt som verken er knyttet til jobb/skole eller hjem, men som allikevel gir tilknytning og fellesskap.²

I dette rommet kan religiøs involvering foregå på mange måter.

En mulighet er gjennom deltagelse i gudstjenester og lignende aktiviteter. Stor grad av medvirkning og involvering er en nødvendig forutsetning.

Et annet grep er gjennom studier av ulike religiøse tekster, bønn og meditasjon. Det kan lages ulike tiltak i kirkerommet som gir anledning til å fordype seg i slike tekster, bønnegrupper og meditative samlinger.

En tredje tilnærming, som jeg i særlig grad er opptatt av, er å skape forsterket oppmerksomhet på hvordan kunstuttrykk, religiøse begivenheter og hendelser som vises i kirkekunsten i kirkerommet, kan fortolkes og forstås.

Kirkekunsten har mange uttrykk, utseender, blikk og perspektiver. Slik er det også med våre ansikter. Måten vi framstår på, varierer avhengig av tid og sted. Både kirkekunsten og våre ansikter uttrykker profiler og egenskaper. Den lokale menighet bør invitere til undervisning og samtaler om hvordan kirkekunsten kan fortolkes. Hva kan være Guds tegn i de kunstneriske utsmykninger i din kirke?

Kirkekunst i kirkerommet er et budskap i bilder, ord, bøker og symboler. Kunstgjenstander som krusifikser, døpefont, altertavler, liturgisk utstyr, bøker og religiøse symboler blir brukt til utsmykning av kirkerommet, men skal også gi synlige, konkrete uttrykk for en usynlig religiøs virkelighet. Vår oppgave er å «lete, lytte og lengte»³ etter å oppdage, se og fortolke hva som kan være tegn fra Gud i kirkekunsten. Kirkekunsten kan være broen mennesker passerer, eller en stige som hjelper oss til å nå fra jord til himmel (Tybring 1933).

Som en hjelp til å fortolke dagens kirkekunst, følger her en oversikt over hvordan kirkekunsten etter 1850 framstår i tre ulike tidsperioder.

Den første perioden er «Kristus som historisk skikkelse» (1850-1900). Kristus som historisk skikkelse preget denne perioden. Noen sentrale kirkekunstnere trekkes fram for å vise deres kunstneriske bidrag og fortolkning av dette perspektivet.

Den andre perioden er «Aktualisering» (1950 – og 60 tallet). Kunstnerne fra denne tiden viser at Kristus fortsatt er et aktuelt tema, men nå mer formet av kunstnernes egne verdier, tilpasset, tid, sted og kontekst.

---

² I en gjestekommentar i Vårt Land (2023) har Trond Bakkevig en » En lovprisning av kirkerommet». Forhåpentligvis kan konfirmantene kjenne at de hører til i kirkerommet og at det er et trygt tilholdssted for tro og tvil, følelser og tanker. Det er deres rom, framholder han.

³ «Lete, lytte og lengte» er hentet fra talen som Harald Kihle holdt i 1976 i forbindelse med at han fikk H.M Kongens fortjenestemedalje i gull (Raustol 2021).

Den tredje perioden er «Kontekstualisering», kjennetegnet på vår egen tid. Nye verktøy og samarbeidspartnere inntar arenaen. Kirkekunsten formes mye ut fra stedets særpreget og av kirkekunstnernes egne verdier og fortolkninger.

Religiøs involvering

Det er i dag en bred antagelse om at religiøs involvering skaper bedre psykisk og mental helse og forlenger levetiden. En rekke studier med ulike metodikk og varierende empirisk grunnlag støtter opp om en slik antagelse.

George.L.K et al (2002) viser til hvordan og hvorfor religion er med på å skape helse. De har identifisert noen mekanismer som kan være med på å forklare denne sammenhengen.

Religion skaper helsevaner

Religiøse miljøer skaper gode helsevaner, har positiv effekt på helse og levetid. Religiøs tro foreskriver gode helsevaner og oppfordrer medlemmene til å ta vare på sin egen kropp fordi den er en Guds gave og Guds skapning.

Religion gir sosial støtte

En konsekvens av religiøs involvering er mulighetene til å etablere sosiale bånd og koblinger med mennesker som har felles verdier. Sosial støtte skaper bedre helse og lengre levetid. Sosial støtte har en betydelig forebyggende effekt. Deltagelse på gudstjenester øker sannsynligheten for å utvikle sosiale nettverk.

Religion er en psykososial ressurs

En annen mekanisme som kan forklare helsefordeler av religiøs deltagelse er psykososiale ressurser som selvspekt, selvstendighet, selvhjelp og mestring. De har innvirkning på en rekke andre faktorer som skaper helse.

Religion gir følelse av sammenheng og mestring.

Sentrale stikkord er mening, forutsigbarhet og mestring. Mennesker er på kontinuerlig søken etter det som gir livet mening. Man kan f.eks. delta i meditative sammenhenger eller i gudstjenester. Resultatet kan være en endret religiøs tro og opplevelse av et guddommelig nærvær, bønnhørelse eller endog helbredelse.

Positiv bruk av religion handler om å ha en tillitsfull relasjon til Gud eller til en guddom. Den gir en overbevisning om at livet har mening ut over det vi ser og relasjoner til andre, knyttet sammen av en felles tro.

«Kristus som historisk skikkelse»

Flere av de mest anerkjente malerne leverte kunstneriske, figurative bidrag for å illustrere sentrale hendelser i den kristne tro. Trossannheter og viktige begivenheter fra evangeliene belyses. Kristus som historisk skikkelse preget kirkekunsten.

Adolph Tidemand (1814-1876) arbeidet med bibelske motiver på slutten av sitt liv. Han laget tre altertavler og en rekke bilder med samme grunnmotiv, de såkalte nattverdbildene. Eilif Petterssen (1852-1928) malte i alt 11 altertavler. «Hyrdenes tilbedelse» (1881) viser hyrdene samlet rundt det lysende barnet med sin forskrekkelse, forvirring og forsiktige tilbedelse. Gjeterne var lavest på den sosiale rangstigen og derfor ansett om lite troverdige vitner. Men Petterssen gjør dem til lysende kilder i et verdenshistorisk øyeblikk (Kristiansen 2021:5). Kirkekunsten var i denne perioden preget av store bilder, ofte som altertavler.

Kirken var en ettertraktet oppdragsgiver. Kunstnerne fikk nye oppdrag. Behovet for ny kirkekunst var ofte også en del av en mer eller mindre omfattende restaurering eller ombygging av kirkene

Menighetens oppmerksomhet rettes mot bildene på alteret. I altertavlene blir begivenheter og trossannheter forsøkt definert.

Nasjonalmuseet har etablert flere rom for å vise posisjonen religion og tro har hatt i Norge. Rom 50 i Nasjonalmuseet, med temaet «Bibelen inspirerer», gir verdifulle eksempler fra bibelhistorien og på Kristus som historisk skikkelse.

Tidsperioden er 1870-1900. Vi inviteres inn i rommet med følgende velkomsthilsen:

Mange kirker og bedehus bygges rundt om i landet. Bygningene trenger utsmykning og flere kunstnere får oppdrag. Hvordan kommer tidens nye tanker om kristen fromhet til uttrykk i kunsten? De religiøse temaene gjøres aktuelle for samtidens publikum gjennom behandlingen av motivene. Bibelens skikkelser plasseres i nåtiden i stedet for i fjern fortid. De skildres som alminnelige mennesker uten glorie eller andre tradisjonelle kjennetegn.

I rommet finner vi bl.a. Chr.Skredsvigs (1854-1924) «Menneskesønnen» (1891). Skredsvig ønsker å vise Jesu nærvær på jorden. Skredsvigs Kristusskikkelse er håndverkeren på tunet.

I det samme rommet er også Eilif Petterssens bilde «Judas Iskariot» fra 1878. Judas Iskariot var en av Jesu 12 disipler

Petterssen hadde flere elever deriblant Asta Nørregaard (1853-1933) og Harriet Backer (1845-1932). Religiøse komposisjoner og kirkeinteriør var i fokus. Nørregaard debuterte med en stor religiøs komposisjon, der grupper av figurer i et mørkt rom med syke, gamle og fattige venter på Kristus, som viser seg som en ganske liten figur i en lys åpning i bildets bakgrunn. Bildet førte til bestilling av en altertavle i Gjøvik kirke. Asta Nørregaard var den første kvinne i Norge som fikk i oppdrag å lage en altertavle i en ny norsk kirke. Bildet er fortsatt altertavle i Gjøvik kirke

I det samme rommet er også Nørregaards maleri «Kristus kommer» (1881). Det var dette maleriet som medvirket til at hun fikk i oppdrag å lage altertavlen til Gjøvik kirke

«Aktualisering» 1950- og 60 tallet

Nasjonal utvikling var i fokus. Lokalsamfunn utviklet seg. Landet ble gjenoppbygd. Det kom store sosiale, kulturelle og geografiske kulturendringer.

Innen kirkekunsten var det tid for fortolkninger. Fokus var kunstnerisk utsmykning av kirkerommet. Etterspørsel etter kirkekunst til kirkerommet i nye kirker og til restaurering av kirkerom i eldre som trengte fornyelse, var stor.

Flere kirkekunstnere bidro med nye kunstneriske perspektiver.

En av dem var Henrik Sørensen (1882-1962). Det var ikke en tradisjonell forståelse av bibelske hendelser som preget hans kunstneriske virksomhet. For Sørensen var Kristus nordisk, høyreist, lys, mild og tilgivende. Menneskene møtes med åpne armer. Det er grunn til å tro at serien med grensesprengende motiv («Golgata» 1922, «Getsemane» 1922-1925, «Pieta» 1922-2, «Inferno» 1924-26.) har vært med på å forme den Kristusskikkelsen som Henrik Sørensen formidlet i utsmykninger av kirkerommet i bl.a. Linkøbing domkirke 1934, Lillestrøm kirke i 1934, Notodden kirke 1938 og Hamar domkirke 1954.

Harald Kihle (1905-97) viste hvordan bøndene og andre levde og arbeidet slik de alltid hadde gjort. Hverdagen i alle dens former skulle skildres. Dette ønsket han å gjøre før industrialiseringen og moderniseringen overtok mer og mer. For Kihle var stavkirker og kirkekunst en del av bygdekulturen. Altertavler, utsmykning av kirkerommet og fargesammensetninger i forbindelse med restaurering av kirker var en viktig del av hans kirkekunstoppdrag. Typisk er altertavlen «Jesu gjenkomst til Grungdal» i Grunge kyrkje. Gjennom sine kunstneriske uttrykk ønsket han å vise noe av Guds ufattelige storhet i natur, miljø og menneskeskjebner.

Sørensen og Kihle var pådrivere for å etablere et kunstnernetverk. Deltagere var maler og grafiker Kåre Øijord (1921-2016), Brit (1923-2008) og Hans Gerhard Sørensen (1923-1999), Terje Grøstad (1925-2011), Sigmund Lystrup (1909-2006), Willy Middelfart (1904-1975) og Kai Fjell (1907-1989).

Kunstmaler og kirkerestauratør Finn Krafft (1895-1967) og ledende arkitekt Arnstein Arneberg (1882-1961) var sterkt involvert i flere av Sørensens og Kihles kirkekunstprosjekter.

«Kontekstualisering» - vår egen tid

Kirkekunstnere i dag bruker andre materialer enn deres forgjengere i de to første periodene. Nå er det steinskulpturer, glassmalerier, tekstiler, billedvev, ikoner, performance og manipulerte foto som ofte tas i bruk. Samarbeidspartnere er i dag designere, arkitekter, fargekonsulenter og kunstneriske rådgivere som Kirkelig kulturverksted, museer, kunstmiljøer, arkitekter og ulike håndverkere

For å eksemplifisere egenarten i vår tid vil jeg trekke fram billedkunstner Tor Lindrupsen (1958) og maler og kulturskribent Karl Erik Harr (1940).

Begge har laget en rekke altertavler. Harr henter tema og motiv fra Nord-Norge.

Lindrupsen arbeider mye med å gjøre seg kjent med hvordan kunsten skal forankres og utformes lokalt. Begge har dyp respekt for og er opptatt av å skape forbindelser og koblinger mellom Kristustilknytning og deres kunstneriske bidrag.

Billedkunstner Tor Lindrupsen forteller at han liker å være i kirkerommet. Det er et åpent rom. Det er et rom som gir oss anledning til å stille spørsmål. Lyset tegner rommet. Lyset modulerer rommet. Et av hovedbegrepene til Lindrupsen er å lage altertavler som består av mange deler. Altertavlene skal motivere mottakeren.

Hans altertavler må ha rom for fortolkninger. De har alltid med en Kristusfigur, svært ofte i korsform, fordi denne løsningen signaliserer både det jordnære og himmelske perspektiv. Fragmenter av levd liv og bibelfortellinger er noe han alltid ønsker å ha med. Det handler om at Gud ble menneske. Å fortolke dette inn i sitt eget liv er noe man aldri blir ferdig med. Hver og en må oppdage det selv, det er ikke et budskap som kan tres nedover den enkelte.

Lindrupsen arbeider mye i tre, men også med steinskulpturer, grafiske arbeider og installasjoner.

Rigmor Bovè (1949) jobber med utsmykning av offentlige rom både moderne og historiske bygninger. Hun forteller at hun liker å jobbe med sakrale rom. Hun ønsker å skape et rom som løfter menneskene opp, slik at de kan nærme seg noe som er større enn dem selv. Skjønnhet og harmoni gir god opplevelse av kirkerommet.

Maler, illustratør og kulturskribent Karl Erik Harr er fortsatt en aktiv leverandør av kirkekunst. I sin kunstneriske virksomhet viser han stor ydmykhet overfor verden og livet. Han har illustrert flere bøker og hatt illustrasjonsoppdrag for salmediktere. Han forteller at det har vært hans port inn i en egenartet trosverden. Han framholder at det ikke er alt han tror på, men han tror på et vidunderlig skaperverk. Og han gleder seg over at han har fått evner til å formidle det han ser. Han tilbringer mye tid ved staffeliet. Penslene betrakter han som to antenner mot vår Herres verk. » I slike forbindelser tror jeg at det skapes tegn av Guds nærvær i naturen og hos menneskene» sier Harr.

Hans altertavler er alltid fylt av motiver og tema fra nærmiljøet. For Lakselv kirke malte han et alterbilde med motivet «Jesus stiller stormen», og da selvfølgelig med en Nordlandsbåt på LoppHAVet i stedet for på Genesaretsjøen.

Drøfting

Kan kunsten i kirkerommet skape helse?

I de historiske altertavlene blir Kristus som historisk skikkelse, historiske begivenheter og trossannheter, figurativt framstilt. Menighetens oppmerksomhet var rettet mot bildene i altertavlen. Bildene var en viktig del av forkynnelsen. Evangeliet blir forkynt. Hvis noen synes bildene er vakre er det nok fordi de kan oppleves som sannferdige, de forteller om en større sammenheng.

I «Aktualisering» ble det økt fokus på en mer samlet utsmykning av kirkerommet. Altertavler er ett av flere kunstneriske innslag. De omtalte kunstnerne hadde ulike

perspektiver. Derfor er det nok viktig å få tak i kunstneres tilnærminger, når andre kirkekunstutsmykninger skal oppdages og forstås.

Nye materialer og verktøy, kirkerommets betydning og at bildene må fortolkes, er noen av de mest sentrale stikkordene i «Konseptualiseringen». De arkitektoniske rammene utfordrer kunstnerne. De kunstneriske uttrykk motiverer deltagerne. Kunstnerne legger vekt på at de skal bære med seg rom for fortolkninger. Motiver og tema hentes fra «steder og strender». «Konseptualiseringen handler om hvordan kunsten kan forankres og utformes lokalt. Å fortolke de kunstneriske uttrykk inn i sine egne liv er nok noe vi aldri blir ferdig med.

Bilder, altertavler og andre kunstneriske uttrykk slik det er omtalt her, har som intensjon som å illustrere den kristne tro. Det gir oss anledning til å fortolke hva den kristne tro kan bety. Å «lete, lytte og lengte» etter å oppdage, se og fortolke hva som kan være tegn fra Gud i kirkekunsten, kan gi en følelse av sammenheng og mestring. Det blir en form for religiøs involvering for mennesker som er på søken etter mening og sammenheng. Sosialisering med andre i et religiøst fellesskap som også er opptatt av å «lete, lytte og lengte», kan også ha helsemessig betydning. Slik tilknytning kan gi styrke til å takle helseutfordringer. Mange har erfart at religion kan gi hjelp ved sykdom og styrke vår egen helse.

Litteratur

Antonovsky, A. (2000) *Helbredets mysterium* Hans Reitzels Forlag

Bakkevig, T. (2023) «En lovprisning av kirkerommet» *Vårt Land* 18.1.2023

Cour, P.L,m.fl. «religion and survival in a secular region. A twenty year follow-up of 734 Danish adults born in 1914» *Social Science Medicine* 62 (2006) 157-1

Fugelli,P. Ingstad,B. (2009) *Helse på norsk. God helse slik folk ser det*. Gyldendal akademisk

George, L. K. Ellison, C.G.& Larson, D.B. (2002) «Explaining the Relationships Between Religious Involvement and Health». *Psychological Inquiry*, (13 (3) 190-200

Kristiansen, T. (2021). *Kjerka vår* Jacobshistorier

Raustøl, T. (2021) *Horten-Telemark t/r. Om kunstneren Harald Kihle*. Kolofon forlag

Raustøl, T. (2023) *Kirkekunsten i kirkerommet, i naturen, i poesien*. TRR

Sørensen, T. (2012) *Epidemiological studies of religious behaviors and health in Nord- Trøndelag Health Study (Hunt 3)* Norway PhD Thesis MF Norwegian School of Theology, Oslo

Tybring, F. (1993). «Kirkekunst og liturgi» i *Kunst og kultur 1933*, vol.19, Gyldendal Norsk forlag

